

Signe Mellemsgaard, lektor, ph.d., ansat ved Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, afdeling for etnologi.

Keywords: videnscirkulation, naturhistorie, natursyn, menigmand, læsning, videnstransformation og -tilegnelse, emotionalisering, præster og bønder på landet o. 1800.

NATURHISTORIE SOM DELT, CIRKULERET, TRANSFORMERET OG ANVENDT VIDEN

Naturhistorisk viden og naturhistoriske praksisser på landet ca. 1780-1820

I slutningen af 1700-tallet nærrede mange store forhåbninger til naturhistorien – både med hensyn til dens direkte nytte og dens evne til at opvække forædlende følelser. Viden om naturhistorien måtte derfor distribueres ud, f.eks. til indbyggerne på landet – og dermed opstod særlig litteratur til disse modtagere, især landalmuen. I denne videnscirkulationsproces dannedes nogle knudepunkter: den videnskabelige elite primært i København, præsterne, som blev en slags mellemmand i videnscirkulationen, og landalmuen eller bondestanden. I processen skete både omformninger af viden og tilbageløb af den.

*„Vorder det nu erkjendt, som gavnligt og hæderligt, at de saa kaldede ulærde kunne hver efter sin Stilling, betragte Naturen: finde reede i den: læse i den, som i den store Aabenbaring: nyde Livets sande Roeskab, ved at studere den, da indseer man, at Veiledere, af et andet Slags, end hine Lærdoms Mænd, maae have. Disse Veiledere raadføre sig med Mesterne: vælge blandt disse Skatter, hvad lettest kan kiendes: hvad der for ulærde kan være lysteligst at skue og betragte: hvad der kan best vekke de Tanker, og Følelser, [...] hvilke kunne forædle, styre, opmuntre, lyksaliggjøre Mennisket i hver hans Stilling...“ (Landboreformatoren, embedsmanden og forfatteren T. Rothe: *Naturen betragtet efter Bonnets Maade* 1791: XVII).*

„...I Unge! Dyrker denne yndige, denne gavnende Videnskab. Den skal indrente Eder, ikke blot medisinske og økonomiske, men og moralske baade Fornøielser og Fordeele.. [...] Hvad mig angaar: det lidet jeg nu veed, har jeg ved egen Opmærksomhed og ved Hjælp af Bøger og Herbarier indsamlet...“ (Sognepræst Niels Blicher: *Topographie over Vium Præstekald* 1795: 37-38).

„...ieg gik stedse frem ad ikke alene i Religions Læsningen men ogsaa lidt af nogle andre Videnskabs Skrifter saasom Natur-Lære og Naturhistorie, Landkortter med Geographie, Verdens- og Fædrelands Historie, Astronomiske Iagttagelsers Skrifter mf. foruden en betydelig del Landlige Skrifter der især gav Anviisning om Jordens Dyrkning og Fæavl i hvilket ieg ansamlede et temmelig tydelig Begreb om dets rette Væsen og Sammenhæng og som ieg maae sige skaffer den mig i Førstningen mangen behagelig Time og har siden lettet mig min planmæssige Arbejds gang meget“ (Gårdmand i Havrebjerg, Søren Pedersen ca. 1830).¹

Denne artikel tager udgangspunkt i videncirkulationsbegrebet for at undersøge naturhistorisk viden, når den kom ud på landet omkring år 1800. I forlængelse af videncirkulationsbegrebet udgår artiklen fra, at viden ikke alene distribueredes ud på landet, men også blev transformeret i denne proces, og at der måtte ske en oversættelse mellem de sfærer, viden bevægede sig igennem. Artiklen undersøger, hvordan naturhistorisk viden i årtierne omkring år 1800 cirkulerede mellem forskellige knudepunkter, som indbefattede et videnskabeligt center og såvel præster som bønder bosat på landet. Med videncirkulationsbegrebet sættes således fokus på, hvordan cirkulationen mellem disse forskellige sfærer skete, hvordan viden transformeredes i processen, og hvilket selvforhold der var forbundet med aktørernes roller, når den naturhistoriske viden kom i anvendelse i natur-iagttagelsen eller det praktiske landmandskab. Ganske vist er kilderne hertil få og spredte, men de kan alligevel bidrage til at belyse processen, hvori viden cirkulerer 'ud på landet', og hvordan dette afstedkommer transformationer, både i forbindelse med tilegnelsen af den naturhistoriske viden og i form af et tilbageløb af information. Mens den temmelig righoldige naturhistoriske litteratur – også den til lægfolk – omkring år 1800 giver mange muligheder for at få kendskab til det, forfatterne af disse værker opfattede som naturhistoriens transformative kræfter, så er det vanskeligere at få indblik i receptionen af denne litteratur hos f.eks. præsterne, som ellers var tiltænkt vigtige roller i distributionen af viden. Her vil bl.a. topografier, i særdeleshed den, som den nøjagtige naturiagttagelse, præsten Niels Blicher udarbejdede over sit sogn, blive udnyttet til at se på tilegnelsen og tilbageløbet af viden. Endnu færre spor har vi at gå efter,

1 Lommebog 3 med optegnelser af gårdfæsteren Søren Pedersen, Havrebjerg v. Slagelse (s. 28–29) jfr. listen over utrykt materiale.

når det handler om bondestandens syn på og læsning af naturhistorien. Her vil jeg især tage udgangspunkt i de i flere henseender enestående optegnelser, som gårdfæster Søren Pedersen, Havrebjerg v. Slagelse gjorde sig mellem ca. 1805 og 1839. Artiklen afgrænser sig således til danske forhold.

Naturhistoriens nytte

I løbet af 1700-tallet blev naturvidenskaben „dyrket i en langt større skala end nogensinde tidligere“² resulterende i mange og store bogudgivelser, videnskabelige selskaber og en mængde naturhistoriske samlinger. Men naturhistorien var ikke kun på mode; der var også knyttet store forhåbninger til den. Den naturhistoriske viden blev betingelse for en forandring til et bedre, mere oplyst, mere velstående og mere frit, og måske også mere lige samfund. Evnen til at skabe et nyt samfund blev nemlig knyttet til muligheden for at få viden om naturhistoriske sammenhænge og processer og ikke mindst kendskab til lokale ressourcer rundt omkring i fædrelandet. Men naturhistorien kunne mere end være nyttig. Den kunne også opvække ædle følelser, øve smagen og forædle mennesket. Forsynet med viden om naturen ville erfaringen af naturen og dens genstande være endnu skønnere.³ Naturhistorien var derfor både en nyttig og en etisk og æstetisk dannende beskæftigelse. Den handlede om muligheden for fremskridt – både helt konkret ved at fremhæve de tilstedeværende (hjemlige, lokale) ressourcer og muliggøre udnyttelsen af dem og ved at have forædlende potentialer. Naturhistorien gav således redskaber til opøvelsen af en følsomhed over for naturen og dens skønhed. Det handlede derfor også om at frembringe et nyt natursyn – et mere følsomt og opmærksomt blik, som samtidig vedligeholdte et nytteperspektiv og en vision om et nyt samfund.

Når naturhistorien var så vigtig, fulgte deraf, at den naturhistoriske viden gerne skulle gøres tilgængelig for flere, og det blev den gennem en stor produktion af bøger om emnet til et bredere publikum, især fra 1770 og frem – en periode, hvor bogproduktionen i det hele taget øgedes betragteligt.⁴ Naturhistorien måtte breddes ud til flere. Ikke kun til de lærde og udøvende naturhistorikere, men til alle samfundslag – og nok så vigtigt, så skulle videnskaben drage nytte af de manges indsats. Flere måtte derfor være med til at skabe viden. Der var brug for lokale, kyndige folk, der kunne indsamle og indsende genstande og viden, både uden for og inden for det dansk-norske rige.

---

2 Kragh 2005, s. 29. Især synes botanikken med sin systematiske fremgangsmåde og Carl von Linné som fremtrædende eksempel nærmest at blive en modelvidenskab for andre videnskaber.

3 Jfr. Spary 2000, s. 25.

4 Lassen 2007, s. 203; Horstbøll 1999, s. 34, 351f.

I sin indbydelse til offentlige, botaniske forelæsninger med tilhørende ekskursioner (1771) forklarede botanikeren Chr. Friis Rottbøll naturhistoriens nytte og fordelene ved at få flere til at bidrage til videnskaben. Botanikken hørte til 'Tidens rørende Forlystelser', hvori sanserne ville blive 'kildrede' til vores lyksalighed. Beskæftigelsen med botanikken ville opvække søde følelser og vise skjulte yndigheder og forborgne skatte. I modsætning til andre sommerforlystelser var botanikken en varig og udtømmelig kilde til afveksling og fornøjelse. Alle, studerende eller „i denne Sag uerfarne Landsmænd“ – „af hvad Orden han end er“, – blev derfor opfordret til at overvære disse forelæsninger. Kommende præster var en af de grupper, som kunne have både glæde af og ville kunne bidrage til videnskaben. De ville kunne bruge deres fritid ('Sparetider') på botanikken, som for dem ville pege på en almægtig naturens Skaber, og de ville kunne glæde sig selv og den lærde verden med vigtige og „ubetalelige Opdagelser“. Netop de gejstlige „strøes omkring i Provintserne“, og botanikken kunne der give dem opmuntring og vederkvægelser. De teologistuderende ville altså have glæde af den vekslende mellem teoretisk undervisning og praktiske øvelser i form af ekskursioner ("Mark-gang") på egnede dage, som Rottbøll stillede i udsigt.⁵

Senere holdt også botanikeren og veterinæren Erik Viborg privat kursus i den botaniske have i København for præster og andre på landet boende,⁶ og i det Naturhistoriske Selskab, der blev etableret i København i 1789, og hvor alle „uanset Rang, Stand og Køn“ inviteredes til at deltage, betonedes det, at alle kunne have både gavn og glæde af naturhistorien og bidrage til den. Invitationen til selskabet spurgte således retorisk, hvor ellers end i naturen mennesket ville kunne finde „Mønstre og stærkt talende Exempler paa Orden, Skiønhed, Virksomhed uden Trældom; Sparsomhed midt i Overflødighed: og den fuldkomneste Eenhed i talløs Mangfoldighed?“, og det blev forklaret, at den gavnlige indflydelse af kundskaben om naturen på „den menneskelige Forstand og Tænkemaade“ lå i at lære „Mennesket at læse i Naturens Bog: den vænner ham til at føle det Høie, omfavne det Store, tænke over Skabningens Under, og ved saadanne Tanker at hæve sig fra det dyriske til Fornuftens Adel; og endelig fordi den i denne og flere Henseender har saa vigtig Indflydelse paa andre Videnskaber, saavel som i det borgerlige Livs Haandteringer, i Oeconomie, i Handel, i Land- og Fabrikvæsenet, hvorfor vi og ville stræbe at gjøre denne Indflydelse saa udbredt som mueligt“.⁷ Publikum skulle altså udvikle sig moralsk-etisk, såvel som praktisk-økonomisk.

Selskabet afholdt forelæsninger og ugentlige ekskursioner med fri og gratis adgang, begge dele fra starten velbesøgte, ligesom alle inviteredes til at bidrage til videnskaben ved at sende observationer eller naturalier tilbage til selskabet, selv om det også stod tydeligt, at ikke alle forventedes at kunne deltage på lige vilkår.

5 Rottbøll 1771, s. 3ff, 6 og 13-18.

6 Christensen 1924, s. 87-88.

7 Indbydelse 1789, s. 5,20.

I Naturhistorisk Selskab synes det at have været de 'naturkyndiges' privilegium at oversætte og fortolke de genstande og observationer, der indkom.⁸

Samtiden så altså naturhistorisk viden som noget, der burde udbredes i alle stænder og som måtte passere via nogle knudepunkter, hvorfra lokalt baseret, naturhistorisk viden også ville kunne løbe tilbage. Altså en form for cirkulation, hvor naturkyndige forfattere og forelæsere, præster, embedsmænd og menigmand indgik som mulige aktører. Skal vi følge ideen i videnscirkulationsbegrebet, må vi fokusere på, hvordan viden undervejs blev transformeret, tilpasset medier og kontekster og indgik i forskellige selvforhold, der var forbundet med de forskellige roller i processen.

Naturhistorisk videnscirkulation

I den programmatisk artikel *Was ist Wissensgeschichte?* plæderer videnshistorikeren Philipp Sarasin for at flytte blikket fra de steder, viden skabes, og fra subjekternes intentioner i dette, til den samfundsmæssige produktion og cirkulation af viden. Det gælder således om at se nøjere på viden, når den cirkulerer mellem mennesker og grupper og dermed krydser forskellige typer af grænser – sociale, politiske, institutionelle eller geografiske – og dermed på den omformning af viden, der sker undervejs, såvel som på videns effekter i de sammenhænge, den virker i. Viden er i hans øjne altid noget, der udvikler sig, forandrer sig og realiserer sig på ny gennem cirkulationen mellem forskellige grupper, personer og institutioner. Det betyder ikke, at den spreder sig frit og jævnt, men at den kommunikeres i forskellige sociale rum og transformeres deraf.⁹

Med denne tilgang til videnshistorien flyttes blikket fra den tilgang, der tidligere var almindelig i videnskabshistorien, hvor fokus helt generelt var på produktionen af viden hos bestemte forskere i bestemte miljøer, og hvor den bagvedliggende tanke var, at viden så at sige af sig selv spredtes af den simple årsag, at den var sand.¹⁰ Det blev dermed i højere grad den uformåen og mangel på interesse, viden kunne møde, og dens utilgængelighed for visse grupper, der var kilde til undren, mere end selve spredningen af de videnskabelige nyheder og viden. Spredningen antoges dermed også at ske (eller at burde kunne ske), uden at den involverede viden ændrede sig.

Begrebet 'videnscirkulation' retter derimod fokus på de omformninger af viden, der sker i cirkulationen mellem forskellige sfærer. I tilfældet med cirkulationen af naturhistorie i årtierne omkring år 1800 har vi med forskelle at gøre, som samtiden opfattede som fundamentale, idet befolkningsgrupperne tænkte forsy-

---

8 Jfr. Mellempgaard 2002.

9 Sarasin 2011.

10 Jfr. Secord 2004.

net med forskellige egenskaber og udstyret med fundamentalt forskellige behov. Forskellene mellem det videnskabelige center og provinsen, mellem lærde og lægfolk, mellem præster og bønder opfattedes som så betydelige, at noget særligt skulle til for at overskride dem. I det følgende vil jeg nærme mig, hvad der sker, når viden således rejser mellem det, Sarasin i sin artikel benævner både som 'sociale rum', 'vidensfelter' og 'sfærer', idet jeg dog benytter mig af sidstnævnte begreb, som nemlig indeholder færre antagelser om grænsernes konkrete karakter. Men jeg ser også på, hvordan cirkulationen af viden kan være med til at positionere forskellige aktører og stadfæste disse sfærer og knudepunkter for viden.

I sin artikel peger Sarasin på, at det materielle og de medier, denne videnscirkulation/transformation sker i, spiller centrale roller. Han peger således på, at viden omformes af mediets logik, idet den bliver formateret på bestemte måder og forandres på sin vej gennem disse kanaler. Men Sarasin vil også spørge til, hvilke aktører der er involveret i vidensproduktion og -cirkulation, og til, hvilke selvforhold der er forbundet med de roller, aktørerne kan indtage – som f. eks. eksperter eller publikum. I forlængelse heraf vil jeg se på, hvordan videnscirkulationen fordeler subjektpositioner, som også praktiseres som et selvforhold; en positionering og forståelse af en selv i videnscirkulationen.

Naturhistorie og natursyn

Naturhistorien handlede om nyttig viden, men også om en måde at møde natur og naturens genstande med en særlig følsomhed – et natursyn, altså. Naturriggerne var ikke kun de ressourcer, mennesket fra tidens begyndelse var forsynet med. De indeholdt også en skat af alt „beundringsværdigt, fuldkomment og skønt“.¹¹ Den britiske kulturhistoriker Keith Thomas ser da også naturhistorien som essentiel for at forstå, hvordan almindelige englænderes syn på naturen i perioden 1500-1800 kunne ændres fundamentalt. I *Man and the Natural World* (1983) beskriver Thomas således en radikal omvending af folks opfattelse af naturen fra at have været præget af en 'braithtaking antropocentric spirit', hvor verden blev tænkt at være skabt for menneskets skyld, hvor mennesket havde fået rollen at undertvinge sig verden, og naturen den funktion at forsyne mennesket med det, det behøvede, til i løbet af 1700-tallet at kendetegnes ved en ny følsomhed over for dyr, planter og landskaber. Følsomheden gav sig udtryk i alt fra kritikken af dyremishandling til passionen for blomsterdyrkning og en smag for engelske landskaber, landskabelige haver og uberørt natur.

For Thomas er en væsentlig faktor bag disse forandringer fremvæksten af en mindre antropocentrisk naturhistorie, som viste naturens sindrige opbygning og

---

11 Rafn 1802, s. 7.

indgød ærefrygt for den. Udbredelsen af naturhistorisk viden betød dog også, at naturvidenskabelig forståelse erstattede den tidligere, folkelige. Hvordan denne udbredelse af naturhistorisk viden skete, er Thomas ikke meget tydelig om. Kun konstaterer han, at naturhistorien fra 1600-tallet blev en 'middelklasserekreation', idet „gentlemen, clergymen and townsfolk (their wives included)“ nu så naturens verden som et sted, man kunne forholde sig nysgerrigt, lystfyldt og emotionelt til. Det betød også, at naturhistorikerne blev hjulpet af en hoben amatører, som indsamlede arter og korresponderede med naturvidenskabsfolkene.¹² Men ændringerne i opfattelsen af naturens verden fik ikke kun konsekvenser for middelklassen, som selv dyrkede naturhistorien, men havde også 'traumatisk effekt' for almindelige mennesker ('ordinary people'),¹³ fordi almuens viden om naturen overflødiggjordes. Man så ikke længere de lokale som folk, der i sig selv var vidende om naturen og havde et varieret vokabular for den. Deres viden blev nu i højere grad tolket som overtro eller misforståelser, og den folkelige nomenklatur opfattelses som utilstrækkelig og blev fra 1750'erne og 60'erne erstattet med latinske betegnelser efter forbillede hos Linné.

Måske er det dog ikke kun et spørgsmål om, hvordan tidligere forestillinger og betegnelser blev gjort ugyldige, men også om, hvordan en ny naturhistorisk viden kunne blive tilegnet af og meningsfuld for mere folkelige lag. I en analyse af, hvordan faglærte arbejdere ('artisans') deltog i videnskaben i form af botaniske selskaber, hjemmehørende på pubber i Lancaster i begyndelsen af 1800-tallet, ser den britiske videnskabshistoriker Anne Secord ikke blot på, hvordan menigmand skulle disciplineres til at kunne indsamle på ret vis, men sætter tillige fokus på, hvordan arbejderne på pubben optog og oversatte botanikken til deres eget brug og lod botaniske iagttagelser løbe tilbage til den videnskabelige elite.¹⁴

Synspunktet, at den videnskabelige vidensproduktion er afhængig af et interesseret og til dels også medvirkende publikum har været et tema i flere studier. Eksempelvis har Susan Leigh Star og James Griesemer med deres begreb om grænseobjekter peget på, at objekter, f.eks. naturgenstande, kan indgå i flere gruppers forskelligartede praksisser – og dermed få forskellig betydning i forskellige sociale verdener. Dermed kan flere grupper indgå i samarbejde, uden at forskellene mellem grupperne forsvinder.¹⁵

I det følgende vil jeg i første omgang nærme mig videnscirkulationens forskellige sfærer ved at se på videnskabelige forfatteres konstruktioner af deres læsere på landet.

---

12 Thomas 1984, s. 281.

13 Thomas 1984, s. 70.

14 Secord 1996.

15 Star og Griesemer 1989.

Naturhistorie til hver mand

Hvis udbredelsen af naturhistorisk viden skulle lykkes, mente samtidens forfattere, at det krævede særlig litteratur. Måske ikke så meget til den gruppe af belæste og dannede mennesker, som eksempelvis præsterne tilhørte, fordi disse ret let ville kunne tilegne sig stoffet, blot det ikke var for indforstået. Men hvis viden skulle ud over denne kreds og nå ulærde, så krævede det særlige formidlingsformer.

I det citat, som indleder denne artikel, gør den naturhistorisk interesserede forfatter og medstifter af naturhistorieselskabet, Tyge Rothe, sig nogle tanker om det, der kræves af de „Vejledere“, som bliver mellemmand mellem „hine Lærdoms Mænd“ og de „ulærde“ af alle samfundsklasser: De skal nemlig formå at vælge mellem de skatte af viden, der bedst kan opvække tanker og følelser, som kan „forædle [...] Mennisket i hver hans Stilling“. Vejlederne må derfor „adspørge Mestrene i Videnskaben“ og udvælge det lettest fattelige og morsomste til de ulærde. Mediatorerne skal mestre to sprog, mener Rothe,¹⁶ hvilket peger på, at der ret konkret skal overskrides nogle betydelige grænser og gøres et oversættelsesarbejde.

Selvom alle – uanset rang, stand eller køn – altså med fordel kunne lære sig at iagttage naturen og tilegne sig gavnlige og moralsk forædlende viden om den, så fornemmede samtidens skribenter også, at der var solide barrierer, der skulle overskrides, hvis man skulle få ulærde i tale. I *Populær naturvidenskab og naturforståelse* har historikeren Trine Lassen sat sig for at undersøge, hvilken almentilgængelig viden om naturen der eksisterede i 1700-tallet for derved at få indtryk af, hvilken naturforståelse lægfolk kunne have. Hun konstaterer, at i den øgning i antallet af udgivne titler, som skete i 1700-tallet, især fra 1770, spillede populariserende bøger om naturvidenskab en rolle, og der synes at have været god efterspørgsel efter dem. Naturvidenskabelig viden blev altså mere og mere tilgængelig for almindelige mennesker i løbet af århundredet. Ud fra en analyse af de populariserende bøgers pris – fordi dette ville gøre bøgerne økonomisk tilgængelige for menigmand – kombineret med oplysninger om oplag og antal genudgivelser konstaterer Lassen, at bøgerne faktisk synes at have været bredt tilgængelige, og hun holder det for sandsynligt, at også ulærde læste noget af denne litteratur.¹⁷

Lassen ser nærmere på de forandringer i naturforståelsen og forestillingsverdenen, de populære bøger er udtryk for, og kan konstatere, at der skete en æn-

---

16 Rothe 1791, s. XVIII. Det er værd at bemærke, at der mellem de forskellige lærde selskaber, progressive klubber, Naturhistorie-Selskabet og Landhusholdningsselskabet er store personsammenfald. Der syntes at have været stor enighed om, hvilke emner der var vigtige, og hvorfor de var det – selvom der ikke altid var sammenfald i synspunkterne på dem. Rothe, f.eks., stillede sig på den fløj i landbosagen, som talte for løsninger efter engelsk forbillede.

17 Lassen 2007, s. 205.

dring fra et magisk-religiøst natursyn til et videnskabeligt i løbet af 1700-tallet. Formålsforklaringer (hvor fænomener i naturen forklares ved deres formål) viger pladsen for årsagsforklaringer, og i tråd med Thomas ser hun både et stort fokus på etableringen af en systematik i naturens verden og en øget sensibilitet over for den.

Hvilke bøger man forestillede sig, at landalmuen især kunne have glæde af, får man indtryk af i Landhuusholdningsselskabets *Fortegnelse over Skrifter passende for den dansk-norske Landalmue* (1807), som præsenterede bøger, som selskabet anbefalede til anskaffelse i de lånebiblioteker, man havde set opstå i de foregående år, og som man ønskede sig flere af – og derfor ville opmuntre præster og andre til at etablere. I indledningen forklares konteksten for landalmuens læsning, som fordi „de have liden Tid og liden Øvelse, kun kunne læse lidet“. Derfor er det desto vigtigere, at de får de rigtige bøger i hænde. Antallet af bøger i fortegnelsen har selskabet sat ud fra, at bondestandens vilkår er forskellig i de forskellige egne af riget, og at den derfor har forskellige behov, men også at der hvert sted „ofte findes én eller flere Personer af fortrinlige Anlæg, hvorpaa Selskabet har ikke faa Exempler“. ¹⁸ Fortegnelsen er inddelt i forskellige afsnit såsom religions- og opbyggelsesbøger, børneopdragelse og morallære, men også afsnit om 'Om Jordens Forfatning' (indeholdende en del geografiske og statistiske bøger samt rejsebeskrivelser), 'Matematik og Naturlære', og 'Naturhistorie', som naturligt leder over i afsnittet om 'Landhuusholdning'. Bøgerne indenfor disse afsnit udgør tilsammen 1/3 af listens titler.

Her anbefales bl.a. oversættelsen fra tysk af J.H. Helmuths *Naturlære for menig Mand* (1796); en introduktion til det, som nu mest vil omfattes af 'fysik', først og fremmest med det formål at modvirke overtroen. Helmuth introducerer til bevægelseslovene, meteorologi og elektricitet, men også til mineralriget og planteriget, hvorunder det bliver relevant at give nyttig viden om pløjning og gødskning, før han går videre til dyreriget med omtalen af mange slags dyr, herunder husdyrenes røgt. Helmuth tænker sig først og fremmest bogen som skolebog, og det stiller for ham at se krav om, at bogen giver det væsentlige i naturlæren så kort, tydeligt og fatteligt som muligt, ¹⁹ og det er måske heller ikke så underligt, at forfatteren vælger at tale direkte ind i bøndernes univers og praktiske gøremål.

I kategorien Naturhistorie anbefales bl.a. embedsmanden og landboreformatoren Esaias Fleischers omfattende og meget dyre *Naturhistorie* (1786), som kom i 10 dele og kostede 25 rl. og 80 sk. Men også den mere prismæssigt overkommelige *Dyrenes Naturhistorie for hver Mand* (1802) forfattet af botanikeren, veterinæren mm. C.G. Rafn; en bog, som ville stå et almuebibliotek i 9 mark, anbefales. Af denne fremgår, at forfatteren har ønsket, at bogen skulle komme 'i ret

18 Landhuusholdningsselskab, upagineret. Forerindring.

19 Helmuth 1796, upag. Fortale.

mange Hænder og blive ret meget læst', og derfor må fremstillingen ikke være for vidtløftig, men simpel og tydelig. For at fremstillingen ikke skal blive for lang, fokuseres på det „i de tre naturriger [i dette tilfælde dyreriget], som er vigtigt for ethvert Menneske“. Nyttens af naturhistorien ligger både i det praktiske og den „Fornøjelse og Vederqvægelse for Sindet“, den byder på, fordi man overalt ser „Orden, Fuldkommenhed og Skønhed“. ²⁰ Hans bog indledes som så mange af de tilsvarende bøger med en redegørelse for den systematiske opdeling i naturriger og klasser. Derefter gennemgås disse med deres forskellige arter, og det er her tydeligt, at de dyr, læseren kender til og som er af umiddelbar nytte for mennesket, tildeles mest plads.

Af bøger, som Landhusholdningsselskabet ikke har inkluderet i listen (formentlig fordi den allerede da var halvgammel), men som også henvender sig til menigmand, kan nævnes oversættelsen af A.F. Büschings *Underviisning i Natur-Historie* (1779). Büschings bog var blandt de billigere (solgtes for 24 sk), og oversætteren har da også for at nedbringe prisen undladt illustrationer. Bogen introducerer til naturrigerne og den systematik, naturhistorien begriber dem med. Her gives forklaringen på himlen med himmellegemer, vendekredse og årstider, luften med dampe og skyer, jordoverfladen osv., de tre naturriger: mineralriget med de almindeligste salte og metaller, planteriget med mos, urter osv. og dyreriget. I disse afsnit bliver et klart anvendelsesperspektiv det disponerende: hvordan planterne kan bruges som foder, føde, lægemidler, til fornøjelse for syn og lugt, til brug for håndværk og manufaktur osv., selvom afsnittet om dyreriget ligesom så mange andre af tidens værker også er fokuseret på at etablere en systematik svarende til den systematik, planteriget behandles i.

I 1792 udskrev Naturhistorisk Selskab en konkurrence om den bedste botanik for landmænd i form af en „*Dansk systematisk Beskrivelse af de i Danmark vildt voxende og dyrkede Vexter med korte Anmærkninger om sammes Nytte, Brug og Anvendelse*“. ²¹ Den forudgående diskussion i selskabets direktion giver indblik i, hvordan i al fald nogle tænkte sig, at naturhistorisk viden bedst kunne formidles til landalmuen. Teologen Christian Bastholm tænkte sig, at det drejede sig om at skaffe „Landalmuen en brugbar Urtelære i Hænderne“, og af forhandlingerne fremgår, at det følger deraf, den ikke må være for vidtløftig. ²²

Der indkom to besvarelser, men vurderingerne af dem er ikke bevaret. Så hvorfor det blev *Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære* af J.W. Hornemann, der løb af med sejren, mens *Danmarks og Holsteens Flora* af C.G. Rafn (som vi allerede har mødt som popularisator af zoologisk viden) blev tildelt andenpladsen, er ikke klarlagt. Men det spillede rimeligvis ind, at Rafn kun fik gjort sin flora halvt færdig – resten udkom senere. Men de to besvarelser adskiller sig også ved,

---

20 Rafn 1802, s. 11, 7.

21 Prisopgaveformuleringen er citeret fra Strøm 2006, s. 101

22 Deliberationsprotokollen er gengivet i Strøm 2006.

C.G. Raff *Naturhistorie for børn* (1791). tab. 1.

I Ruffs *Naturhistorie for børn* (1791) spiller illustrationerne vigtige roller, sikkert fordi de er tænkt at danne udgangspunkt i skolerne for samtaler om naturens verden. På disse tavler synes to principper at konkurrere med hinanden; dels et systematisk princip, der handler om at modstille arter, som ligner hinanden, men skal kunne skelnes, dels et lokalitets- eller anvendelsesprincip, der viser naturgenstandenes lokale sammenhæng med andre og ikke mindst med menneskets brug af dem. Selv på illustrationerne bliver anvendelsesperspektivet altså klart. Den første tavle i bogen viser således frembringelsen af eksotiske produkter - citroner, vindruer (hvh. „små, som tørret ere bekjendte under Navn af Korinther“ og store), „Et Theetræe“ (med „en Chineser“) og muskatnødder (med „to Negre“). Figurerne giver altså antydning af menneskets brug af ressourcerne, men også det lokale dyreliv (i dette tilfælde bavianer, marekatte, en ræv og en natsommerfuglelarve).

at Rafn i sit prisskrift går i dybden med plantefysiologien, selvom han må konstatere, at den formodentlig ikke er populær nok til at forstås af landmanden, som ellers især skulle have nytte af den. Rafn mener ligefrem, at „Bonden, uoplyst som han nu almindelig er, uden anden kundskab, end den han kan have arvet efter uoplyste Fædre, vil ligesaalidet kunne læse min, som nogen anden Bog med Nytte. Men der gives Jorddyrkere, som en heldigere Opdragelse gav Lejlighed til at blive bekendte med Naturen, og at tænke over Gjenstænderne, som omgive dem: jeg skal være glad hvis den læses af disse, jeg troer at de kunne forstaae den“.²³ Rafn regner med, at de forbedrede skoler kan råde bod på problemet, og mener, at det at elske naturen og omhyggelig udforske og kende dens kræfter og anvende dem på nyttigste måde er en pligt for „den arbejdende Klasse i Staten“, som nemlig vil kunne bruge deres naturkundskab i deres agerbrug og dermed øge udbyttet af enge og marker. Han beklager, at det endnu kun er så få, der har ordentlig oplysning, „ret ligesom Naturen ikke taledede det samme fatteligen Tun-gemaal til alle Mennesker!“.²⁴

Hornemanns flora er langt kortere (746 mod Rafns i alt 1574 sider). Men den henvender sig også i langt højere grad direkte til den, som er på vej ud at botanisere og lægger mere vægt på det praktiske i denne botanisering. Således giver han anvisninger til, hvilke eksemplarer af planterne man skal vælge, og hvordan man skal undersøge de „kendelige Befrugtningsredskaber“. Han må dog bede dem, som vil bruge bogen „til paa egen Haand at lære de heri omhandlede Planter at kjende, alvorligen at gjøre sig bekendte med Konstordene og Systemlæren, de vilde da først med Nytte kunne bruge det øvrige af Bogen“.²⁵ Hornemann har også større tiltro til læsernes egne erfaringer: „Endog de, som ikke ere Urtekjendere, danne sig selv et System og naturlige Slægter. Viser man f.Eks. en Bonde den babiloniske Piil, vil han strax sige, at det er en Piil, omendskiønt han aldrig forhen for seet den, og utallige danske Slægtsnavne vise, at man har gjort sig et Begreb om Arternes Overensstemmelse, om man endskønt intet har kjendt til Systemet, f. Ex. Veibred, Nelde, Stargræs, Kløver etc“.²⁶ Begynderen kan altså godt bygge videre på den viden, han (eller hun?) har i forvejen.

I disse forskellige skrifter konstrueres menigmand altså (i forskellig grad) som mulig naturkyndig, og selvom han endnu mangler fornøden viden, bøger eller uddannelse og nok er svær at få i tale, vil han trods alle vanskeligheder kunne tilegne sig naturhistorisk viden. Selvom menigmand sjældnere konstrueres som én, der kan bidrage med viden, adresseres han i lighed med andre som én, der vil kunne opøve en følsomhed over for naturen; blive naturelsker (“Elsk

---

23 Rafn 1796, s. IV-V

24 Rafn 1796, s. 1-2

25 Hornemann 1795, s. XII.

26 Hornemann 1795, s. LVII-LVIII.

Naturen!“²⁷), men også som tilbøjelig til overtro og som én, der skal overtales til fornuft og videnskab. Det står klart, at menigmand må adresseres med korte, letfattede bøger – på dansk. Og at anvendelsesperspektivet har en naturlig plads i skrifterne til menigmand, både fordi det antages at interessere ham, og fordi hans samfundsmæssige pligt ligger i at omforme naturkyndigheden til produktion (“Søg omhyggeligen at udforske og kjende dens Kræfter! Vær utrættelig i at anvende dem paa den nyttigste Maade for Selskabet [dvs. samfundet]! Dette er det væsentlige store Bud for den arbejdende Klasse i Staten, for alle dens hæderligste Borgere“²⁸). Anvendelsesperspektivet kommer ind som et logisk fokus i skrifterne til landalmuen, selvom det også er forbundet med en følsomhed at iagttage naturen. Det er altså den omformning af naturhistorien efter ’mediets logik’ (Sarasin), menigmand ville kunne møde i litteraturen, og som adskiller sig fra litteraturen til den videnskabelige elite ved altid at være på dansk, at indeholde meget eksplicite formaninger, at introducere til viden, men ikke diskussioner på området, og klart at betone anvendelsesperspektivet.

Naturhistorie strøet ’rundt i provinserne’

Både høj og lav skulle altså gerne engageres i bestræbelserne på både at bidrage til videnskaben og hæve sig selv moralsk. Folk bosat på landet kunne have særlig gode muligheder for naturiagttagelse, samtidig med at de havde brug for viden om naturen for at aflokke den dens ressourcer og for at gøre det muligt i tilstrækkeligt omfang at bidrage til og glædes over natur(histori)en.

Sognepræsterne blev her tildelt en særlig rolle, fordi de både var lokalt bosat og havde (ud)dannelsen til at tilegne sig viden. Præsterne på landet, som med botanikeren Rottbølls formulering jo „strøes rundt i Provintserne“, blev derfor tildelt en central rolle, både med hensyn til at udbrede naturhistorisk viden på landet og til at indsamle viden på de lokaliteter, de nu var bosat. Rottbøll forestillede sig, at de gejstlige på landet og andre ’af Indsigt og Kundskab’ dér – fra „den Høieste til den Laveste kunne skaffe sig frugtbringende Sysler og behagelig Tidsfordriv; og jo meere enhver enten har Indflydelse i det Almindelige, eller besidder Eiendomme i Landet; jo meere kan han ved fornuftige Indretninger og kloge Exempler ved denne Videnskabs Lys forfremme baade sit eget og det almindelige Beste“.²⁹

Teologen Christian Bastholm mente da også, at præster på landet i løbet af deres uddannelse burde tilegne sig almennyttige kundskaber, som de kunne udbrede på landet, så bønderne kunne gøres „bekiendte med Naturen og dens

---

27 Rafn 1796, s. 1.

28 Rafn 1796, s. 1

29 Rottbøll 1771, §14.

Virkninger“. Landalmuen havde ikke brug for en lærd lærer, men en fornuftig og oplyst folkelærer, som kunne en del kemi, fysik, naturhistorie, for „saavidt den haver sin Indflydelse på Ager- Skove- og Havedyrkning, giver Kundskab om nyttige Insekter og deres Anvendelse, og skadelige Insekters Udrøddelse“, veterinærvidenskab og matematik, for så vidt som det vedrører landmåling. Denne nyttige viden ville komme præsterne til god gavn i deres omgang med sognebørnene, som de ville kunne tjene til eksempler for og dermed opnå desto større agtelse. Sognebørnene ville dermed „dannes til dydige Christne, nyttige Borgere, og følgelig i lykkelige Mennesker“, fordi den nyttige viden ville give dem fordele i landbrugsdriften og dermed i sidste ende gøre dem mere arbejdsomme, mindre armodege, mere lykkelige og dermed bedre objekter for teologiske budskaber.³⁰

Men som det er fremgået, måtte præsterne i provinserne også tiltænkes en rolle i indsamlingen af viden. Allerede langt tidligere havde teologen, topografen og naturhistorikeren Erik Pontoppidan i fortalen til *Norges Naturlige Historie* (1752) beroliget sine embedsbrødre med, at det ikke var at gå uden for embedets grænser at studere naturen, fordi det netop betød, at man fandt beviser på Guds storhed. Han ville ønske, at kommende præster, især landsbypræster, anvendte en del af deres studier på viden om naturen, fordi de derigennem ville kunne udbrede opbyggelige betragtninger og finde „ædel Amusement i Eenligheden“, men også fordi de kunne „gjøre een eller anden nyttig Opdagelse, Forfaring (dvs. erfaring) og Forbedring, deres Fædreneland, i hvilket de og bør være gode Borgere, til megen Velfærd i Fremtiden“,³¹ og det var et synspunkt, som genkendes hos Rottbøll og i den måde, sognepræsterne i det hele taget fik tildelt rollen som oplagte indrapportører af lokale fysisk-økonomiske og naturhistoriske forhold.

Præsten som virksom naturhistoriker og -elsker

Hvis naturhistorien skulle ud på landet, måtte præsterne altså spille en vigtig rolle; både som dem, der kunne distribuere naturhistorisk viden gennem deres kontakt med bønderne, og som indsamlende naturhistorikere. Præster synes ikke sjældent at have opbygget bogsamlinger, hvorfra de lånte bøger ud til sognebørnene. I al fald roser Sjællands biskop N.E. Balle i sine indberetninger fra visitatsrejser flere gange lokale præster for særligt gode bogsamlinger, og lader forstå, at det er gavnligt for deres embedspligter. I 1785-86 finder han således i Egebjerg Sogn et 'udvalgt', i Karise og Alslev et 'skiønt', og i Spjellerup og Smerup v. Faxø et 'smukt' bibliotek.³² At nogle læsende bønder har benyttet sig af præsters gode biblioteker, får man indtryk af, når man ved, at f.eks. den dagbogsskrivende Chri-

---

30 Bastholm 1794, s. 23,29, 12.

31 Pontoppidan 1752, upag. Fortale.

32 Larsen 2002, s. 37,60,56.

sten Andersen fra Nr. Tulstrup lånte bøger af biskop Tetens i Viborg.³³ En foreløbig gennemgang af et antal præsteskitter fra forskellige steder på Sjælland kunne også tyde på det samme, når en række bøger henvendt til bondestanden, f. eks. *Almuens Lærer*³⁴, viser sig at være almindelige.³⁵

Men præsterne regnedes også som ressourcpersoner med hensyn til at skaffe overblik over lokale ressourcer. Det gjaldt ikke mindst i form af sognetopografierne, som de flere gange i årtierne før og efter 1800 blev opfordret til at udarbejde, og som trak på allerede etablerede procedurer for præsternes indberetninger til myndighederne om lokale forhold. Topografierne havde til formål at give præcise beskrivelser af lokaliteten, og ikke mindst lokalisere eventuelle uudnyttede ressourcer og pege på muligheder for forbedringer i almuens fremgangsmåde i forskellig henseende. Derfor indtog naturhistorien i flere af disse topografier en vigtig rolle, og det blev primært herigennem, at naturhistorisk viden kunne cirkulere fra sognene tilbage til det, man med Bruno Latour kunne kalde 'kalkulationscentret'³⁶ – eller til interesserede læsere andre steder.

I virkeligheden er forskellen ikke så stor mellem at sende naturhistorisk rejssende til fjerne egne med nøje instrukser vedrørende deres indsamling, optegnelser og beskrivelser – sådan at de kunne handle på lang afstand af centret³⁷ – og så de rapportører på landet, som med håbet om at gavne fædrelandet benyttede sig af en næsten skabelonagtig topografigenre. Men det handlede ikke kun om, at præsterne disciplineredes til at sende viden tilbage på ret måde; de gav også aktivt genren indhold og deltog i den videnskabelige vidensproduktion.

Et eksempel på en topografi, hvor naturhistorien blev ret grundigt behandlet, er den topografi, præsten Niels Blicher ved at følge en opfordring fra Landhusholdningsselskabet udarbejdede over sine egne sogne. Helt i overensstemmelse med traditionen indledes denne med en redegørelse for sognenes beliggenhed og størrelse, stednavne og bebyggelser, og derefter beskrives sognenes „fysiske Beskaffenhed og Mærkværdigheder“ mht. geologi, jordbund og stenarter, som Blicher søger at systematisere og klassificere. Derefter følger redegørelsen for søer, moser og vandløb, hvad der fører ham til planterne, dyrene og senere til befolkningens fysiske og mentale karaktertræk, levevilkår og levevis. I denne opbygning følger han helt den topografiske tradition. Som indledning til afsnittene om sognenes naturhistorie føler Blicher anledning til at undskylde sin manglende viden på feltet. Han beklager, at han ikke som ung lagde sig efter botanikken, denne „herlige Videnskab“, denne „yndige, denne gavnende Videnskab“, hvad

33 Rugaard (1871) giver denne og flere andre eksempler på boglæsende og -lånende bønder.

34 Hasse 1785.

35 Baseret på en igangværende og foreløbig undersøgelse af bogbesiddelser, baseret på en række skifte- og auktionsprotokoller (se utrykt litteratur), samt en række trykte kataloger over bogauktioner (jfr. Ilsøe 2007).

36 Jfr. Mellempgaard 2004.

37 Spary 2000, s. 83.

han siden har fortrudt. Han har ikke desto mindre „ved egen Opmærksomhed og ved Hjælp af Bøger og Herbarier“ indsamlet urter og bestemt dem. Han mener dog ikke at have forudsætningerne for at ordne dem systematisk efter botanikken („hvilket vel endeligen heller ikke saa strengeligen kan kræves af mig qva Topograph“), og derfor bliver plantelisten blot opstillet alfabetisk efter latinske navne.³⁸ Hver plante anføres i topografien med dansk betegnelse i parentes, suppleret med, hvad egnens bønder kalder den, hvis de har et særligt navn for den, dens udbredelse på egnen, særlige kendetegn, herunder evt. duft. Endelig gives også oplysning om, hvilken særlig brug der lokalt gøres af den – som foder, væger til lys, haveplanter – eller dens andre indflydelser på agerbruget (som ukrudt osv.). I flere tilfælde anfører Blicher også, når en blomst er særlig smuk eller har en særlig indtagende duft.

Derefter følger beskrivelsen af dyrene, og her følges den linneske opdeling i klasser og ordener. Ikke mindst her viser Blicher sig som en omhyggelig (og naturelskende) naturiagttagere, når han beretter om sine egne iagttagelser af dyrenes adfærd – f.eks. den måde, harerne søger at undgå fjender, fuglene bygger reder eller gøgen lader sin unge opfostre, og om sine egne erfaringer med forsøg på at dyrke og udnytte forskellige plantearter. Redegørelsen for naturens verden er som i tidens andre fremstillinger altså ordnet som en gennemgang af arterne, men disse giver også plads til Blichers naturiagttagelser, hvorigennem hans egne forkærligheder også lader sig se, f.eks. gærdesmutten, som synger et „net og fiint, men kort“ stykke, eller „Nattergalen, den lille søde Philomele (motacilla luscina L.) – ak! den kommer aldrig her“³⁹). Man kan altså sige, at Blicher her forhandler forventningerne til genren for tilbageløbet af viden med sin måde at indrapportere sine iagttagelser. Men han forhandler også sin egen videnskabelige formåen, når han skaber et kompromis ved at stille planterne op alfabetisk efter latinsk betegnelse, eller når han med den humor og selvironi, som også præger topografien i øvrigt, bemærker, at han har valgt at slå behandlingen af orme, amfibier, fisk og insekter sammen til ét kapitel, fordi han ikke ved så meget om den del af naturkundskaben, og kapitlerne derfor ellers ville se alt for korte ud.

Overalt i disse naturhistoriske kapitler som også i kapitlerne om bøndernes økonomiske forhold, ses egnens karakteristika i lyset af eksisterende litteratur, og Blicher viser sig her bredt orienteret i økonomisk, topografisk og naturhistorisk litteratur, idet han refererer til en række videnskabelige arbejder fra Linnés *Systema naturae* til Fleischers store *Naturhistorie*. Til arbejdet med at bestemme planterne har Blicher lånt Viborg-juristen Hauchs herbarium (samling af tørrede planter) og benytter sig også af tre forskellige floraer. Med hjælp fra disse har Blicher selv taget urter med hjem, bestemt dem, og opbygget sit eget herbarium.

---

38 Blicher 1795, s. 37–38.

39 Blicher 1795, s. 68. (Philomele: en græsk sagnfigur).

Blicher fremstår her netop som den slags folkelærer, som Bastholm havde ønsket sig. Han har en betydelig viden om naturhistorien og er en fin iagttagere. Men vi får ikke i topografien mange spor af hans arbejde med at bringe denne viden videre til sognebørnene. I topografien skildrer han sine sognebørns oplysthed, som han mener i de forløbne år er blevet noget bedre; almuen er nu mindre „vankundig og raa“ og „mærker nu, at den gjærne kand vove nogle Trin fremad i Konster og Videnskaber“,⁴⁰ hvilket især har med en bedre skolegang at gøre. Det er også her, han identificerer muligheden for yderligere forbedringer. I skolerne burde således ud over religion, læsning, skrivning og regning undervises i natur- og verdenshistorie samt landøkonomi. I det hele, mener Blicher, skulle almuen præsenteres for nyttig læsning og gives lyst til at læse selv, f.eks. gennem etableringen af lånebiblioteker.

Det var disse tanker, der lå bag, da Blicher i 1810 – med støtte fra en bestyrelse, bestående af den lokale degn, en skolelærer, sognefogederne og nogle medlemmer af fattigkommissionen – etablerede Det Randlevske Districts-Selskab for gavnlig Virksomhed. Selskabet havde til formål at bekæmpe overtro og uvidenhed og forbedre skolevæsenet, at indgyde indbyggerne fædrelandskærlighed og give dem kendskab til dets historie, naturhistorie og 'mangehaande Herligheder', ligesom forbruget af fremmede varer skulle begrænses, og agerbrug, have dyrkning og husflid fremmes.

Selskabet anlagde et lånebibliotek, etableret via gaver fra foreningens medlemmer. Naturhistorien var repræsenteret ved Justs *Naturhistorie* og Helmuths *Naturlære* ligesom det mere praktiske repræsenteredes af Fleischers *Agerdyrkningskatekismus* og diverse anvisninger til bedre agerbrug.⁴¹ Alle husmænd og gårdmænd fik skriftlig invitation til selskabet, men ikke alle tog lige godt imod den; nogle var uvillige, måske af „Selvklogskab, Vrangvillighed eller Misundelse“. Andre af bønderne udmærkede sig i Blichers øjne ved deres „Selvtænksomhed“ og flittighed.⁴²

Bønders (naturhistoriske) læsning

I Vium Sogn bemærkede Blicher altså, at der i de sidste årtier af 1700-tallet var kommet flere læsende bønder til, og han forsøgte med Det Randlevske Selskab at få menigmand til bl.a. at læse mere, og således styrke distributionen af viden. Studier af bøndernes bøger er besværliggjort af, at der i skifteprotokoller ofte kun er anført 'et bundt bøger', 'bundt skrifter', 'et bundt adskilligt', alt sammen noget, der ikke repræsenterede nogen særlig værdi; fordi det drejede sig som billige,

---

40 Blicher 1795, s. 117.

41 Blicher 1811.

42 Blicher 1812, s. 4, 7ff.

uindbundne ting.⁴³ Måske var det også kun en mindre del af bøgerne i hjemmene, der indgik i skifteregistreringen. Nogle bøger gik tilsyneladende uden om skiftemyndighederne til arvingerne, andre opfattedes som tilhørende gården snarere end personen, og nogle småskrifter synes ofte at blive overset i registreringen.⁴⁴

Et kig i et udvalg af gejstlige auktionsprotokoller⁴⁵ tyder dog på, at der rundt omkring var både husmænd og gårdmænd, der købte bøger ved auktioner i præstehjemmene – og måske også, at de i stigende grad gjorde det op mod år 1800. Her optræder bønder, landsbyhåndværkere og deres enker som købere af alt fra 'et bundt bøger' til større teologiske værker og f.eks. Trojels *Om Kartoflers Avl og Brug*. Måske er det folk som disse, Landhusholdningsselskabet sigtede til, som de „én eller flere Personer af fortrinlige Anlæg“ på hvert sted.⁴⁶ Biskop Balles indberetninger kunne måske bekræfte denne fornemmelse, for han klager ganske vist over steder, hvor det kun er børnenes hukommelse og evne til at plapre af, der trænes, men andre steder kan børn og konfirmander deres ting, og nogle få steder er der endog gjort noget ud af historie, geografi mm. I Odden Sogn noterer han sig således i 1785, at børnene har fået smag for lidt af fædrelandets historie og geografi, og at væggene i skolen er behængt med landkort.⁴⁷

Der har altså nok i 1700-tallets slutning både været bønder og husmænd, der havde bøger, og dem, som lånte sig til dem. Men hvad de læste, og hvordan de læste, er et endnu sværere spørgsmål, og dermed også hvilken betydning af teksten de konstruerede. Som James Secord har formuleret det, så finder læsning sted i bestemte erfarings- og forventningskontekster, som er med i fortolkningen af det skrevne.⁴⁸ Dermed indgår læsningen i omformning af viden i cirkulationsprocessen, og det bliver derfor relevant at spørge, hvordan forbindelsen mellem naturhistorie, fremskridt, emotionalisering og forædling blev etableret, når folk på landet læste.

„...bøger, som har gjort det herligste indtryk hos mig“

Hvad og hvordan bønderne læste, er svært at svare på, fordi kilderne hertil er få.⁴⁹ Ét eksempel har vi dog på bønders eller rettere en bondes læsning af natur-

---

43 Appel, 1995.

44 Fet 1995, s. 77ff.

45 Jfr. note 35.

46 Som note 18. Tidligere tiders opfattelse af, at det før skoleloven af 1814 stod 'utilladelig slet' til med skolevæsnet (Elle Jensen 1945), er blevet modificeret af senere forskning, der har konkluderet, at læsekyndigheden i Danmark i løbet af 1700-tallet nærmede sig 90% (Appel 1995).

47 Larsen 2002, s. 36f.

48 Secord 2004, s. 4.

49 Se dog bidragene i Lorenzen-Schmidt og Poulsen 2002, samt Hedegaard 1995.

historiske bøger: fæstebonden Søren Pedersen i Havrebjerg nær Slagelse. Han nedfældede sine optegnelser i form af erindringer, slægtshistorie, regnskaber og leverråd for sine efterkommere i fem bøger, som til dels er overlappende, og hvoraf det meste synes at være forarbejder til de optegnelser, som senere for størstedelen er udgivet af K. Schousboe. Søren Pedersen blev født i 1776 og begyndte allerede tidligt i skolen. Som 10-årig kunne han katekismen, Pontoppidans *Forklaring* og flere andre ting, og var derfor klar til at begynde at lære at skrive. Da flyttede imidlertid degnen og blev erstattet med en mindre kompetent lærer. Samtidig blev Søren 'dreng' (dvs. medhjælp) på sin fødegård og forlod derfor skolen. Senere gik han til „læsning“ (konfirmationsforberedelse) hos præsten og blev konfirmeret som 16-årig. Som ung mand oplevede han, at gården i forbindelse med landbo-reformerne blev flyttet ud af landsbyen, og han hjalp selv til med at bryde den gamle gård ned og flytte den ud på dens nye beliggenhed på marken, at anlægge stenbro på gårdspladsen og plante træer i haven. Fra 1800, da han var 24 år gammel, blev Søren Pedersen flere gange og i lange perioder indkaldt for at aftjene sin militærtjeneste. Det var under lange ledige stunder her, at han begyndte sine optegnelser. Krigen mod England gjorde, at han først i 1810 kunne vende hjem for stedse, overtage gården og gifte sig.

Søren Pedersen fortæller en del om sin læsning i optegnelserne. Blandt andet, hvordan han også efter sin skolegang og efter sin konfirmation har holdt læsningen ved lige og har læst religionsbøger, men også fordybet sig i verdslige videnskaber. Læsning synes altid at have været en vigtig del af hans hverdag. Som dreng læser han således inden den øvrige familie står op og dagen begynder. Som karl og husbond læser han om aftenen, søndag eftermiddag og i ledige stunder i arbejdet. For Søren Pedersen er læsningen både et kært tidsfordriv („en ret behagelig Beskiæftigelse Vinteraftenener igiennem“⁵⁰) og en investering i fremtiden. Således udnytter han ledig tid under sin militærtjeneste til at sætte sig ind i skrifter om landbrug og landøkonomi, ligesom han også her får lejlighed til med egne øjne at se gode eksempler på veldrevne, moderne gårdbrug. Han har således allerede da mere eller mindre et program klar for en planmæssig drift af gården bestående af opdyrkning af engen, nye afgrøder bl.a. kløver og kartofter, havedyrkning og staldfordring; en plan, som i de følgende år gradvis realiseredes. Han mener således, at den viden, han har opnået om landøkonomi mm., er den væsentligste årsag til hans økonomiske fremgang og har sat ham i stand til at leve i „taalelig Velstand“.⁵¹ Men det er ikke kun som praktisk bonde, læsningen har haft en gavnlige effekt på ham; han ser den også som stærkt hjælpemiddel til at gå frem i dyd og retskaffenhed. Han har således lært at afsky det rå i bøndernes

---

50 Lommebog 3, s. 29

51 Folioprotokol, upag. Forerindring.

væremåde, og læsningen har gjort ham mindre trættekær og selvklog, hvad han ellers efter eget udsagn godt kunne være indtil sit 30. år.⁵²

Søren Pedersen fortæller, at det han har læst, er „beskrivelser om naturlige ting, saasom natur-læren, naturhistorien, den store almindelige verdens historie og nogle skønne eksempels bøger der paa det kraftige opmuntrer til flittighed, sparsomelighed og sædelige m. f. dl. bøger, som har gjort det herligste indtryk hos mig“.⁵³ Andre steder præsenterer han det på nogenlunde samme måde, men føjer også „Landkort med Geografi“, „astronomiske Iagttagelsesskrifter mm., foruden en betydelig del landlige skrifter med anvisning til jordens dyrkning og fæavl“. Han fortæller, at han har anskaffet sig nogle af disse og dermed har en lille bogsamling,⁵⁴ og et andet sted ridser han samme emnekreds op, men præciserer de lærerige „Eksempels- og Undervisnings Bøger som også fornemmelig adskille Bøger om Jordbehandlingen med Have-, Ager og Eng“.⁵⁵ Et andet sted beskriver han bøgerne med omtrent samme ord, men tilføjer her „Mathematik, og mange skønne ja vidt omfattende historiske skrifter, Naturhistorien, ja mange og som de nyttigste efter min Stand landlige Skrifter og Aviserne“.⁵⁶

Bøgerne, fortæller han, har han dels selv anskaffet sig, blandt andet for sin løn som soldat, dels lånt af præsten og degnen – og gør opmærksom på, at disse to udmærkede mænd vidste, at det, han skulle låne, måtte være ikke-vidtløftige bøger, som var tydelige og forståelige⁵⁷ – altså ret meget i overensstemmelse med, hvordan forfatterne selv mente, de skulle skrive bøger, hvis de skulle være tilgængelige for almuen. Hvilke bøger han præcist lånte og læste, fremgår ikke af optegnelserne. Udgiveren Karen Schousboe foreslår, at det kunne være de to oversættelser fra tysk: G. Rothes *Kort begreb af Naturlæren* og G.C. Raffs *Naturhistorie* samt Henrik Petersens *Almindelige Verdens Historie* og måske *Almuens lærer* eller den pædagogiske roman *En nye og sandfærdig historie om Jesper Hansen*.

At dømme ud fra de foreløbige undersøgelser af skifte- og auktionsprotokoller virker det ikke så sandsynligt, at det kunne være Rothes bog, som ikke synes at have været særlig meget læst, men snarere Helmuths *Naturlære*. Raffs *Naturhistorie for Børn* kan Søren Pedersen sagtens have læst, men den har et tydeligt barnligt publikum for øje. Mere sandsynlig er måske Funkes *Naturhistorie*, men det kunne også meget vel have været Rafns Dyrenes *Naturhistorie for hver Mand* eller Büschings *Undervisning i Natur-Historie*, som begge dele er omtalt tidligere. Gættet på *Almuens lærer* eller *Jesper Hansen* er udmærket. I begge tilfælde ville Søren Pedersen have læst om den rette væremåde i mange henseender, og ikke

52 Lommebog 2, 2. afd. §4 og Schousboe 1983, s. 113.

53 Cit. efter Schousboe 1983, s. 53, hvis principper for transskriptionen her er fulgt.

54 Lommebog 3, s. 33.

55 Lommebog 2, §3.

56 Folioprotokol, §2.

57 Schousboe 1983, s. 53.

mindst lært om, hvordan ret anvendelse af tiden fører meget godt med sig. Landhusholdningsselskabet anbefalede i al fald både Helmuth, Funke, *Almuens Lærer* og *Jesper Hansen*.

Søren Pedersen beretter undervejs, at han også har anskaffet sig P. C. Abildgaards *Heste- og Qvæg-Læge* og Mansas *Havekatekismus*.⁵⁸ I en af lommebøgerne råder han sine efterkommere til ikke af stolthed at ringeagte de små vejledninger til en god agerdyrkning, som er skrevet af indsigtfulde mænd; her gælder det om ikke at være for selvklog og holde fast i naragtige tanker, som nogle bønder kunne gøre.⁵⁹

Søren Pedersen opfatter sig i høj grad som et godt eksempel for andre og som distributør af viden til sine standsfæller og naboer. Således beretter han, at der kommer folk og ser hans indretning af jordbruget – f.eks. humleavl – og han vil gerne kunne bruge sine mange erhvervede indsigter til sin stands virkelige forædling og forbedring over for de standsfæller, som ikke i samme grad har bestræbt sig på at tilegne sig viden, men snarere har forholdt sig ligegyldige over for deres verden.⁶⁰ Søren Pedersen vil altså gerne være oversætter mellem bøgerne og andre praktiske landmænd; den erhvervede viden skal helst bringes videre. Hvordan det kan gøres, nævner han et meget konkret eksempel på, som er nøje knyttet til læsningen. Han fortæller, at han sætter pris på at gå langsomt og omhyggeligt frem i sine arbejder, „Men naar at jeg faar arbeidet en times tid, saa sætter ieg med ned at hvile og er ieg da hos andre i arbeide og disse da har løst til at snakke med mig saa gjør ieg det gjerne især dersom disse har løst og forstand at talle med mig om naturen, som daglig viser sig saa skøn især for landmanden“.⁶¹ I en note hertil bemærker Schousboe, at Søren Pedersen ikke synes at betragte sine omgivelser som skønne, men derimod som udbytterige, frugtbare osv. Hun mener også, at der er tale om et skjult citat fra en af de mange opbyggelige skrifter, han har læst, men også, at det giver et eksempel på, at denne læsning kun har gjort overfladisk indtryk hos ham.

Det er da også rigtigt, at natursynet ikke svarer helt til det, som synes at være indholdet af skrifterne om naturhistorie – også når de var rettet mod landmanden. Her var det nemlig, som vi har set, et spørgsmål om at lære sig det nyttige og skadelige ved de forskellige arter, men også om at opøve en følsomhed over for naturen i bred forstand, at kunne iagttage sine omgivelser som moralsk og æstetisk menneske.

Men alligevel er det ikke bare et 'overfladisk indtryk'. Søren Pedersen synes netop at være en af de „Jorddyrkere“, Rafn mente, at en „heldigere Opdragelse gav Lejlighed til at blive bekendte med Naturen, og at tænke over Gjenstænderne, som omgive dem“. Mere end det overfladiske indtryk er der – som det altid er tilfældet

58 Schousboe 1983, s. 182;66.

59 Lommebog 3, s. 73–74.

60 Lommebog 3, s. 52 og Lommebog 2, 2.afd. §9.

61 Schousboe 1983, s. 61.

med læsning – tale om en konstruktion af betydning, og i høj grad også noget, der har betydning for selvforholdet: hans forestilling om sig selv i forhold til omgivelserne – både de sociale og de naturlige. Han mener da også, at han har fået viden ud af sin læsning: „af hvilket alt ieg indsamlede et nogenledes grundig begrev om de Ting som omgiver os om det Naturen indeholder om den Jords Indretning som vi ere beboere af og kort sagt om det der forædler Mennesket og lærer ham det sande og nyttige og hvad der hører til hans sande Lykke for Tiden og Evigheden“. Søren Pedersen har brugt litteraturen til at hæve sig moralsk og æstetisk, men det er rigtig nok, at der er stort fokus på det nyttige. Han fortsætter nemlig „... da ieg kand siige at det har Skaffet mig et Større gode ind nogen vilde troe som ei har smagt denne herlige føde for den Lærvillige og videløstne Aand og tient mig til en nyttig Lem i Statten og som ieg troer til en Duelig Bunde som ieg uden min gode Oplysning vist aldrig var blevet, endog dette den hævdede mig over min Stands mange fordomme og satte mig i et oplkaret Lys til at Skielne imellem det sande og daarlige for at følge det første og afskye det sidste. Og Gud ved om ikke ieg var et redskab i hans Haand til at udrette noget got efter hans Villie blandt hans Børn paa Jorden særdeles for de mindre oplyste – min Fødestands Mennesker“.⁶²

Snarere end der er tale om et overfladisk indtryk, som får Søren Pedersen til at parafasere samtidens litteratur, er der tale om, at det (natur)skønne er stærkt bundet til det nyttige. Det er når 'den frydefulde natur'⁶³ er nyttig, at den især er skøn. Derfor handler samtalen om naturen, som daglig viser sig så skøn især for landmanden, om „alle slags kreatur og de mangfoldige rige, skønne væxter med plantning og dyrkning“.⁶⁴ De æstetiske og moralske refleksioner, han bruger litteraturen til at gøre sig, får han til at passe til sit øvrige daglige virke og hele reformplanen for landbruget.

Naturhistorisk viden som delt, cirkuleret, transformeret og anvendt viden

Med udgangspunkt i videnscirkulationsbegrebet har denne artikel set på naturhistorisk viden, når den omkring 1800 kom ud på landet. Dermed har den stillet skarpt på flere sammenhængende cirkelbevægelser, idet viden ikke blot skulle ud på landet, men også helst skulle tilbage igen til en form for center, og på den transformation af viden, der skete undervejs i processen.

Naturhistorisk viden skulle *deles*: ikke kun af den videnskabelige elite og de personer, som mere end andre var involveret i dens formation, for den skulle også ud på landet og virke – både for at muliggøre en bedre udnyttelse af de naturlige

---

62 Folioprotokol, s. 3

63 Lommebog 2, 2. afd. §9.

64 Schousboe 1983, s. 61.

ressourcer og på grund af sine moralske og æstetiske fordele. Den skulle altså *cirkulere* – både i form af bøger til et almindeligt publikum og i form af bøger til menigmand, evt. med præsten som mediator. Men cirkulationen bestod også i, at viden skulle tilbage igen; det blev således tydeligt, når læserne af naturhistoriske værker blev opfordret til at deltage i vidensindsamlingen, og endnu tydeligere i topografierne, som lokale præster opfordredes til at udarbejde af deres sogne, hvor formen for tilbageløbet var orkestreret på forhånd i kraft af genren, men som alligevel var åben for forhandling.

I disse processer skete således en *transformation* af viden. Det kunne ske i kraft af mediet, som når topografien satte bestemte måder at indrapportere naturiagttagelser til rådighed, men disse også omformedes: Blicher kunne f.eks. således godt have en forståelse af, at han forventedes i sine observationer at holde sig til et naturhistorisk system. Men i tilfælde, hvor han ikke syntes, han kunne dette, lod han sig nøje med alfabetiske lister. Der kunne også være et 'overskud' af viden; som når Blicher diskuterer sine fund af arter, iagttagelser og tvivl med læseren. Videnstransformationen fandt også sted, når bøgerne rettede sig til menigmand. Så måtte de være på dansk, billige, letfattede, mindre diskuterende, og mere henvendt til den konkrete landbrugsmæssige nytte. Men transformationen af viden fandt også sted i selve læsningen – som når den læsende fæstebonde Søren Pedersen, som synes at have haft en levende interesse for naturhistorie og have læst flere bøger om emnet, synes at tilpasse sin læsning til sit praktiske landmandskab. Han elsker naturen, men især produktionslandskabet.

Den naturhistoriske viden kom altså også i *anvendelse* – både helt konkret i f.eks. forskellige eksperimenter med afgrøder (Blicher) eller i omlægningen af gårdens drift (Søren Pedersen), og i den forstand, at bestemte positioner blev sat til rådighed i videnscirkulationsprocessen. Blicher tager rollen på sig som naturiagttageren, der indsender observationer til 'eksperterne', men ikke nødvendigvis selv skal drage konklusionerne, og ligesom Blicher havde gjort det over for sine sognebørn, tager Søren Pedersen også rollen som lokal forandringsagent over for sine naboer på sig. Det var ikke kun læsningens praktiske nytte, der var relevant for selvforholdet, men også fremelskningen af en følsomhed over for naturen og det, Blicher ville have kaldt 'selvtænksomhed'.

Artiklen har behandlet naturhistorisk videnscirkulation som transformationsprocesser, der løber på tværs af grænser mellem de 'sfærer', som udgør en art knudepunkter i processen. Identifikationen af disse sfærer baserer sig på materialets konstruktioner af grænser. Den naturhistoriske litteratur forsøger således at tage højde for de (stands)forskelle, der vil være mellem f. eks. læg og lærd eller mellem de dannede præster og menigmand på landet, og involverer forestillinger om, hvad hver af disse behøver i form og indhold. Men det er også en videnscirkulation, som stiller bestemte positioner til rådighed, som er med til på én gang at stadfæste disse sfærer og knudepunkter, og tilbyde roller, der bryder grænserne.

Litteratur

- Appel, Charlotte 1995: „»Kunne læse udi Bøger prent«. Om læsefærdighed og læsning i 1600-tallets landbosamfund“. *Bol og by*: 18-49.
- Bastholm, Christian 1794: *Korte tanker til nærmere Eftertanke over Den gejstlige Stand*. Gyldendal.
- Blicher, Niels 1924 (1795): *Topographie over Vium Præstekald*. Viborg: udg. af Søren Vasegaard. Tilgængelig på <https://www.ronlev.dk/lokalhistoriske-boger/142-viborg-amt/lysgard-herred/1273-topographie-over-vium-praestekald-af-niels-blicher-1795.html>
- 1811: *Underretning om det Randlevske Districts-Selskab for gavnlige Virksomheds Selskabs første Aar*. Aarhus.
- 1812: *Udskrivt af Hoved-Protocollen for det Randlevske gavnlige Virksomheds Selskabs første Aar*. Aarhus.
- Büsching, Anton Friderich 1779: *Underviisning i Natur-Historien for dem, som enten kun vide lidet, eller slet intet af den. Udgivet til almindelig Nytte for Børn og Lægfolk*. København.
- Christensen, Carl 1924: *Den danske Botaniks Historie bd 1*. København: Hagerups Forlag.
- Elle Jensen, F. 1945: „Vestjysk Bondelæsning i Stavnsbåndstiden“. *Historie/Jyske Samlinger* 5.bd, 7.rk s. 251-261, tilgængelig på <https://tidsskrift.dk/historiejyskesamling/article/view/36965/38563>
- Fet, Jostein 1995: *Lesande bønder*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hasse, Lauritz 1785: *Almuens lærer. En nyttig Læsning for Meenigemand i Dannemark og Norge*. København: Gyldendal.
- Hedegaard, Esben 1995: „Change in Peasant Perception of Nature“ I: Bo Larsson og J. Myrdal (red): *Peasants Diaries as a Source for the History of Mentality*. Rapport. Nordiska Museet
- Helmuth, J.A. 1796: *Naturlære for menig Mand og den opvoxende Ungdom*. København.
- Hornemann, Jens Wilken 1806 (1795): *Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære*. København, 2. oplag.
- Horstbøll, Henrik 1999: *Menigmands medie. Det folkelige bogtryk 1500-1840*. Museum Tusulanums Forlag.
- Ilsøe, Harald 2007: *Biblioteker til Salg. Om danske bogauktioner og kataloger 1661-1811*. København: Museum Tusulanums Forlag og Det kongelige Bibliotek.
- Indbydelse til et Selskabs og en National Stiftelses Oprettelse for Naturhistorien, især Fædrelandets* 1789. København.
- Kragh, Helge 2005: *Natur, Nytte og Ånd. Dansk videnskabs historie bd. 2*. Århus: Århus Universitetsforlag.

- Landhuusholdningsselskab, Det Kongl. D. 1807 *Fortegnelse over Skrifter passende for den dansk-norske Landalmue*. København.
- Larsen, Christian (udg) 2002: *Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.
- Lassen, Trine 2007: *Populær naturvidenskab og naturforståelse*. Københavns Universitet.
- Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joachim og Bjørn Poulsen (red) 2002: *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*. Landbohistorisk Selskab.
- Mellemgaard, Signe 2002: „’Uanset Rang, Stand eller Kiøn’? Om konstitueringen af folk og elite gennem naturhistorien i 1700-tallets sidste halvdel“. *Tidsskrift for kulturforskning*. vol. 1: 5-21.
- Mellemgaard, Signe 2004: “Collection, Knowledge, Network. The Copenhagen Natural History Society (1789-1805) as a ‘Centre of Calculation’“. i: *Etnologia Scandinavica*, vo. 34: 5-12.
- Pontoppidan, Erich 1752: *Norges naturlige Historie*. København.
- Raff, G.C. 1791: *Naturhistorie for Børn*. København.
- Rafn, Carl Gottlob 1796-1800: *Danmarks og Holsteens Flora. Systematisk-fysisk og oekonomisk bearbejdet, et Priisskrift*. København.
- 1802-1805: *Naturhistorie for hver Mand. bd 1, 1-2 Deel, hvori beskrives Pattedyrenes indvortes Bygning og udvortes Form, deres Opholdsstgeder og Levemaade, Nytte og Skade for Mennesket*. Soldins forlag.
- Rothe, T. 1791: *Naturen betragtet efter Bonnets Maade*. København
- Rottbøll, Chr. Friis 1771: *Botanikkens udstrakte Nytte*. København.
- Rugaard, D.E. 1871: *Fremragende danske bønder før og nu*. København.
- Sarasin, Philipp 2011: „Was ist Wissensgeschichte?“. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*. nr 1. vol. 36: DOI 10.1515/iasl.2011.010.
- Schousboe, Karen (udg) 1983: *En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrejern (1776-1839)*. Landbohistorisk Selskab.
- Secord, Anne 1996: „Artisan Botany“. i: Jardine N., J.A Secord og E.C Spary (red). *Cultures of Natural History*. Cambridge University Press. 378-93.
- Secord, Jim 2004: „Knowledge in Transit“. *Isis*, 654-672.
- Spary, Emma 2000: *Utopia’s Garden. French Natural History from Old Regime to Revolution*. Univ. of Chicago.
- Star, Susan L. og J. R. Griesemer 1989: „Institutional Ecology, ‘Translations’ and Boundary Objects“. i: *Social Studies of Science* vol 19, 387-420.
- Strøm, Elin 2006: *Naturhistorieselskabet i København 1789-1804*. <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/23676/manus.pdf?sequence=1>

Thomas, Keith 1984 (1983): *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England 1500-1800*. Penquin.

Utrykte kilder

Rigsarkivet:

Ars Herred Provsti, auktionsprotokol 1763-1806 (de første ti skifter i hvert årti 1780-1810 gennemgået)

Løve Herreds Provsti, auktionsprotokol 1778-1806

Hof- og Stadsrettens forhandlingsprotokol 1771-97 og 1798-1860, forseglingsprotokol 3B (gejstlige og lærde stand) (1789-93 udvalgt)

Arkivalieronline.dk

Slagelse Herreds Provsti 1762-1770, 1780-1807, skifteprotokol (perioden 1770-1807 udvalgt)

Manuskripter

Søren Pedersen, Havrebjerg: Optegnelser. Det kongelige Bibliotek, Håndskriftssamlingen (NKS 3984, 4°). Findes i kopi i bondedagbogsarkivet, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet. Her følges den benævnelse og nummerering, Karen Schousboe har givet af optegnelsesbøgerne i sin udgivelse (s. 38-39):

Skrivebog (selvbiografiske optegnelser)

Lommebog 2 (selvbiografiske og slægtshistoriske optegnelser)

Lommebog 3 (Leveregler til børnene)

Lommebog 4 (beretninger om Brorupgård mm)

Folioprotokol (til dels udgivet i Schousboe 1983)

En del af lommebøgerne er upaginerede fra Søren Pedersens hånd, og henvisningerne referer derfor til senere tilføjede sidenumre.

Summary

Natural history as shared, circulated, transformed, and employed knowledge Natural history knowledge and natural history practices in rural areas approx. 1780-1820

Based on the concept of circulation of knowledge as articulated by Ph. Sarasin and others, this article analyzes how natural history knowledge around the year 1800 was sought to be distributed from a primarily city-based scientific center into rural areas, and how a return of scientific observations was orchestrated. The article focuses on how knowledge was transformed in these processes, and how, in this circulation, certain roles and subjectivities were offered to the actors involved. Natural history was seen as essential for both practical utility and aesthetic and moral educational reasons, and the article examines a number of natural history books as to the concept of nature conveyed and especially how these books im- and explicitly construed their readers. Rural vicars were assigned a central role in this process, and emphasis was placed on the role local vicars and others could take in making scientific observations or objects return to the 'center'. This could happen in the form of the topographies that the vicars were encouraged to write of their parishes. The article takes one such for further analysis; N. Blicher's topography of Vium in Central Jutland. Although the topographic tradition largely defined what such one should contain, there was also room for Blicher to negotiate both its content and his role as a natural historian and a nature-lover. Another important role assigned to the vicars was to communicate natural history knowledge to the parishers (perhaps in the form of lending suitable books to interested peasants or even establishing a loan library – as did Blicher). One such interested peasant, Søren Pedersen from the village of Havrebjerg near Slagelse in Zealand, has left some records that give clues to his readings. To him, the reading of natural history books was important as it lay behind his reformed agriculture, but also because it was linked to his self-perception as a progressive farmer, an agent of change to his neighbors, and a nature-lover.